

Јелена М. Павловић Јовановић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

DOI: 10.46793/KDNN23.367PJ
УДК: 821.163.41.09-93-342

Ane A. Ferri
Независни истраживач
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Студент докторских студија

КЊИЖЕВНА ТРАНСФОРМАЦИЈА БАСНЕ „ЦВРЧАК И МРАВ” И ЊЕНЕ МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ¹

Апстракт: У раду се бавимо анализом књижевних трансформација басне „Цврчак и мрав”, у комерцијалним и популарним издањима басне. За корпус је узето осам варијанти басне, које укључују једноепизодичне и двоепизодичне басне у прози и стиху, једну песму („Мрав добра срца” Бране Црнчевића) и цртани филм *Цврчак и мравица*. Као допунски извор коришћена је збирка Ла Фонтенових басни са методичким адаптацијама, коју је приредила Наташа Станковић Шошо. Истраживање је спроведено преко анализе садржаја, према следећим критеријумима: жанр, пол јунака, појединачни јунак – колективни лик, генерички јунак – именовани лик, карактеризација јунака, структура басне и наравоученије. Примећене су варијације у жанру (басна у прози, басна у стиху, цртани филм), варијације које не утичу на структуру приче (колективни или појединачни јунак, пол јунака, једна или две епизоде) и варијације са драстично различитим погледима на уметност, наравоученијем и природом поступка мрава. Постојање књижевних трансформација показало се као плодно тло за развој моралности и емпатије код ученика, посебно кроз поступак писања сопствене верзије басне.

Кључне речи: књижевност за децу, басна, „Цврчак и мрав”, књижевне трансформације, методика наставе књижевности.

¹ Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

1. УВОД

У светлу најновијих дешавања појављује се потреба за новим приступом књижевном тексту, који би код ученика ставио нагласак како на емоционално, тако и на морално образовање и васпитање. Приступ који интегрише емоционални и етички приступ књижевном делу теоријски се назива емпатијско-етички приступ књижевном делу (Божић 2020). Басна је идеално средство за примену овога приступа јер има значајан утицај на морални и естетски развој деце (Мркаљ 2011: 122; Николић 2009: 19; Перишић 2022: 57; Цветановић 2013: 20; Чутовић 2017: 354).

Басне су погодно средство којим се деца могу, преко алегоријске приче о животињама, научити емпатији (Цветановић 2013: 19). Етичка функција басне остварује се кроз ликове, поуку и проблемску ситуацију приказану у басни (Перишић 2022: 45). Басна нас припрема за свакодневне животне ситуације (Николић 2009: 543; Перишић 2022: 43; Чутовић 2014: 38). Басна је средство којим се дете васпитава од најранијих дана и преко ње усваја позитивне моралне вредности (Поповић 2020: 130). Обрада басни утиче на развој социјалне интелигенције, социјалне перцепције, критичког мишљења, креативности и духовних особина личности (Видовић, Фајс 2015: 136; Перишић 2022: 19; Чутовић 2017: 352–353).

Емпатија представља разумевање за емоције и позиције другог. Укључује способност да на нас утичу емоције других, бригу за добробит других и способност да се разуме перспектива другог (Зиога и др. 2022: 483). У исто време је когнитивни и афективни процес, који укључује и разумевање перспективе другог и способност да се осете емоције за нешто што се дешава другоме (Крес, Холм 1998: 3–4). Способност да се стави на туђе место нужан је (али не и довољан) предуслов за морални развој, а то подразумева: „(а) да је особа свесна да постоје други људи који личе на њу, али који имају различита схватања, жеље и погледе на свет и (б) да је кадра да сопствено понашање посматра са тачке гледишта других особа и њихових интереса” (Миочиновић 2004: 52). Основу развоја сваке зреле јединке представља могућност да се сагледа перспектива другог и да је та перспектива другачија од наше (Бовен и др. 2013: 119). Басна је погодно средство за проучавање утицаја емпатије код различитих популација (в. истраживање у Зиога 2022: 484–485). Коришћење књижевности за развој емпатије посебно јегодно за рани основношколски узраст, када се развија емпатија за лице које није присутно (Крес, Холм 1998: 4). Досадашња истраживања показују да обрада басне према моделима који одступају од традиционалног (модел проблемске

наставе) побољшава разумевање социјалних односа код ученика (Чутовић 2017: 357–359).

Ауторка Зорица Цветановић (2013: 77) даје методичке смернице за тумачење басне „Цврчак и мрави”, која одговара првој верзији у нашој анализи (осим стилистичких разлога и смештање радње у јесен, не у зиму). Истакнуте су препоруке за анализу фабуле, драмски елементи, ликови, алегоричност, откривање аналогije са животом и поуке. За истицање поуке, која је експлицитна, ауторка каже: „Универзалност и васпитна улога ове басне је у актуализацији и илустрацији моралних начела и позитивног понашања у друштву” (Цветановић 2013: 80). Истиче се применљивост поуке басне на ситуације из свакодневног живота. У овом делу рада фокусираћемо се на то како се трансформисана прича може методички искористити у настави на предшколском и основношколском нивоу.

Указивање на различите аспекте басне „Цврчак и мрав”, посебно на различите алтернативне верзије у којима мрави (не) помажу цврчку, може пробудити код ученика емпатију како за цврчка, тако и за мраве. Оваква методичка пракса већ постоји у хрватским читанкама за основну школу, у којима се, поред оригиналне Ла Фонтенове верзије, јавља и верзија Наде Ивељић, са измењеним крајем. Као један од задатака на крају читанке, од ученика се тражи да направе верзију са другачијим крајем (Видовић, Рељац Фајс 2015: 139), у коме мрав дели своју храну са цврчком, а цврчак забавља мраве песмом. Понуда две верзије басне, једна са оригиналним крајем, а друга са измењеним крајем, методички је оправдана јер се, с једне стране, чува уметнички интегритет оригинала, а с друге, превазилази се проблем недостатка емпатије у оригиналу. Овај методички приступ присутан је и код нас, на пример у издању Ла Фонтенових басни које је припремила и методички обрадила Наташа Станковић Шошо (2020, Klett).

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ РАДА

Басна као књижевни жанр постоји од најстаријих времена, а њено порекло се везује за Индију и источни Медитеран (Видовић, Фајс 2015: 134; Мркаљ 2011: 119; Перишић 2022: 11; Цветановић 2013: 14; Чутовић 2014: 19–23; Чутовић, Миловановић 2017: 164–165). Јавља се и у стиху и у прози, и као усмена и као писана творевина. За првог у историји познатог баснописца узима се ослобођени роб Езоп, а басне су писали и Ла Фонтен (басне у стиху), Крилов, Толстој и други. На нашим просторима популаризација овога жанра највише се везује за рад Доситеја Обрадовића (Видовић, Фајс 2015:

134–135; Мркаљ 2011: 120–121; Перишић 2022: 17–18, 24; Самарџија 2011: 77, 79; Цветановић 2013: 13–15).

Басна се одређује као „кратка, најчешће једноепизодична епско-дидактичка творевина са елементима драмског у прози или стиху” (Мркаљ 2011: 119). Басна је уметничка творевина и дидактичко средство (Цветановић 2013: 13). У књижевној историји, како истиче Снежана Перишић (2022: 22), морални аспект басне је у теоријском приступу био пренаглашен. Литература (Перишић 2022: 23; Чутовић 2014: 41; Цветановић 2013: 16) истиче следеће одлике басне као књижевног жанра: (а) заснива се на алегорији; (б) може бити у прози или у стиху; (в) ликови јесу животиње (ређе биљке или ликови из неживе природе); (г) садржи једноставну фабулу и поуку (наравоученије); (д) представља кратки, једноепизодични или двоепизодични жанр; (ђ) садржи драмске елементе.

Зорица Цветановић (2013: 15) истиче да су „[δ]аснописци [...] често исту причу причали на свој начин”, те да је постојање више варијанти (онога што ћемо ми у раду посматрати као трансформације) својствено жанру басни од њиховог настанка. Варијације се односе највише на природу наравоученија (поуке), која је временом мењана, проширивана, скраћивана или је изостављана из структуре басне (Видовић, Фајс 2015: 135). Басне могу утицати и на верзије других басни – на пример, басна „Цврчак и мрав” утицала је на басну „Мала црвена кока”, али са измењеном поуком, у којој кока помаже мачки, псу и мишу (Видовић, Фајс 2015: 138–139). Постојање више варијанти басни ученике може подстаћи да „стваралачки пројектују и актуелизују свет басне на аутентичан начин, те на основу тога надграђују басну и дају јој нова значења у складу са својим рецепцијским могућностима” (Перишић 2022: 68).

Ликови у басни своде се на једну типску особину, а преко алегорије се говори о људима и њиховом понашању (Видовић, Рељац Фајс 2015: 134; Мркаљ 2011: 123; Николић 2009: 543; Перишић 2022: 39; Самарџија 2011: 84; Цветановић 2013: 18; Чутовић 2014: 36; Чутовић, Миловановић 2017: 165). Ликови говоре о универзалним истинама, међутим, увек су везани и за специфичну средину у којој је смештена басна, што басне чини погодним за књижевну трансформацију (Видовић, Рељац Фајс 2015: 136; Перишић 2022: 23; Чутовић 2014: 43).

У когнитивистичком приступу басни прича се дефинише као генерички простор, који укључује посебну мешавину (енгл. *blend*) два различита

домена (људи и животиње) (Видовић, Рељац Фајс 2015: 138)². У баснама „[у] општавање се заснива на два низа појмова и представа – правог и пренесеног значења” (Самарџија 2011: 82).

Прва верзија басне „Цврчак и мрав” везује се за Езопа (Перишић 2022: 25–26), а код нас је најпознатија у варијанти Доситеја Обрадовића. Најпознатију верзију у стиху написао је Ла Фонтен. У школском програму се налази од двадесетих и тридесетих година 20. века (Мркаљ 2011: 121–125), а и даље је незаобилазни део школске лектире.

3. ИСТРАЖИВАЧКИ КОРПУС И КРИТЕРИЈУМИ ЗА АНАЛИЗУ

У раду смо, као истраживачки корпус, користили осам различитих верзија басне „Цврчак и мрав”. Верзије смо одабрали случајним узорком, а одабрали смо издања комерцијалних издавача (Креативни центар, Вулкан, Књига комерц), пошто претпостављамо да су ова издања доступна ширем кругу читалаца, те да је њихов утицај на популарну културу већи. Такође, укључили смо верзије које показују жанровску трансформацију у односу на предложак (басна у стиху, песма и цртани филм). Прецизније, одабрани корпус састоји се из следећих дела:

1. „Цврчак и мрав” Доситеја Обрадовића са ознаком „по Езопу” (Book Marso, 2003);
2. „Цврчак и мрави” са ознаком „препричано по Езопу” (Pi-press, 2019);
3. „Цврчак и мрав”, преведена верзија са шпанског језика, књига *Најлепше басне за децу* (Вулкан, 2018);
4. „Цврчак и мрав”, издање из едиције *Читтајмо заједно* (Вулкан, 2013);
5. *Двојезична басна „Цврчак и мрав” („The cricket and the ant”)*, издање на српском и енглеском језику (Књига комерц, 2013);
6. „Цврчак и мрави”, басна у стиху из издања *Вук и седам јарића и друге њриче* (Креативни центар, 2019);
7. Песма „Мрав добра срца” Бранислава Црнчевића, према *Антологији српске њезије за децу* Душка Радовића;
8. Цртани филм „Цврчак и мравица”, према адаптацији приче Данка Баклиже (Цине стар, 2022).

² Овај приступ сличан је приступу басни који заступа Потетња, да је басна оквир у кога се смештају различите свакодневне ситуације (Перишић 2022: 22).

Као додатни извор користили смо издање басни Ла Фонтена, које је приредила Наташа Станковић Шошо³.

Анализа ће се пре свега заснивати на анализи садржаја, и то према следећим критеријумима: (а) појединачни лик (цврчак, мрав) – колективни лик (цврчци, мрави); (б) именовање јунака (*генеричка ознака – лично име*); (в) пол јунака; (г) индивидуална карактеризација јунака; (д) наравоученије; (ђ) однос према уметности; (е) структура басне; и (ж) жанр. Наглашавамо да, због ограниченог простора рада и ограниченог корпуса, нећемо вршити детаљну анализу трансформације мотива, нити историјску реконструкцију генезе мотива, иако ћемо се осврнути на могуће појединачне утицаје међу верзијама.

3.1. Анализа верзија басне „Цврчак и мрав”

Прва верзија (Обрадовић 2003) представља верзију басне „Цврчак и мрав” према Доситеју Обрадовићу. Ради се о једноепизодичној басни у стиху, која се састоји само од разговора између цврчка и мрава у зимском периоду⁴. Ликови су појединачни, генерички именовани, због чега се могу посматрати као типски. Карактерисани су на нивоу симбола, при чему мрав симболише вредног човека, док цврчак представља лењу особу, која не мисли на последице зими. Поука је експлицитна и недвосмислена: „Свирао си? Онда играј сада да те глад прође”, односно то што је цврчак остао гладан оправдано је његовим непромишљеним поступцима. Однос према уметности није експлицитно наведен, али може се имплицитно закључити да је негативан.

Слична Езоповој и Доситејевој варијанти, само у облику басне у стиху, јесте и Ла Фонтенова верзија. У Ла Фонтеновој верзији, у преводу Коље Мићевића, цврчак и мрав се јављају као појединачни ликови. У овој верзији цврчак моли мрава за помоћ у зиму, а обећава да ће у августу вратити „и дуг главни и камате” (Ла Фонтен 2021: 20). У овој верзији истиче се да је једина мана коју има мрав та што „никоме зајма не да” (Ла Фонтен 2021). У

³ Жан де ла Фонтен, *Басне*, лектира за први разред основне школе, друго издање, књигу басни приредила и методичку апаратуру написала доц. др Наташа Станковић Шошо, Klett, Београд, 2021.

⁴ У Езоповој варијанти радња се одвија у јесен, када мрави суше жито набрело од влаге. Поука је иста као и у Доситејевој варијанти. У издању Езопових басни које је применио Милош Ђурић налази се експлицитно наравоученије: „Басна показује да нико не сме бити немаран ни у једној ствари да се касније не ражалости и не дође у опасност” (Езоп 1965: 148–149, према: Перишић 2022: 22).

овој верзији запажа се и критика друштва у односу *онај ко њозајмљује новац – зајмодавац*, карактеристична за Ла Фонтену критику француског друштва 17. века. Поука басне је истоветна као као и у оригиналу и у Доситејевој верзији: „Певали сте? Е па ево / заиграјте мало сада” (Ла Фонтен 2021: 21). У методичкој апаратури коју је припремила Наташа Станковић Шошо експлицитно су истакнуте следеће поуке:

Ова басна нас учи:

- а) да су лоши ови људи који у невољи напуштају своје комшије;
- б) да се непријатељ у невољи познаје;
- в) да морамо да мислимо на будућност;
- г) да ко добро чини боље дочека (Ла Фонтен 2021: 21).

На нивоу првог разреда основне школе, очекивано је да ће деца заокружити одговор под (в), да нас ова басна учи да је неопходно припремити се на време за хладне дане. Међутим, како ће наша анализа показати, очигледно је да имплицитна порука басне, онако како је разумеју они који је адаптирају у популарним издањима за децу, јесте и одговор под (а) и (б), пошто мрав одбија да помогне свом комшији. Ово је препознато и у прозној адаптацији, која прати Ла Фонтену верзију. Адаптирана верзија представља двоепизодичну басну, при чему је летња епизода знатно краћа и дата у облику увода. У овој верзији цврчак се експлицитно негативно карактерише као *лакоумник* (Ла Фонтен 2021: 23): „Ни на шта друго лакоумник није мислио, ништа није радио, баш му је било лепо” (Ла Фонтен 2021: 22). Адаптирана верзија држи се оригинала у дијалогу између цврчка и мрава, с тим да цврчак наглашава да ће *пошћено враишћии све мраву* (Ла Фонтен 2021: 22). Оно што представља кључну измену у односу на оригинал јесте промена поуке у којој мрав помаже цврчку. Поука је избалансирана и дата је у виду експлицитне поуке на крају, а укључује и уважавање уметности као занимања, али и свест о томе да је потребно радити. Поред тога, адаптирана верзија укључује и имплицитну поруку да треба помоћи другу у невољи, што ово издање чини изузетно методички погодним за обраду уз оригиналну верзију текста:

Цврчи ти, цврчи – лепо и красно –
Свирај на тамбури, бави се тиме,
ал’ памти, брате – кратко и јасно –
да осим лета има и зиме! (Ла Фонтен 2021: 23)

Друга верзија (Манчић 2019) односи се на изузетно избалансирану двоепизодичну басну⁵ у прози, која представља догађаје и у лето и у зиму, с кратким освртом на јесен. Ликови су именовани генерички, цврчак се јавља као појединачни лик, док су мрави представљени у облику колективног лика (*сви одоше, сви се сложише*). Цврчак је у мушком роду, док се у колективном лику мрава издвајају и женски и мушки ликови. Присуство мушких и женских ликова у модерној басни указује на еволуцију друштва и промене у перцепцији родних улога, што последично указује на пишчеву ангажованост на различитим нивоима попут родне равноправности, савременог друштвеног контекста који је ухваћен у басни, а које се посредно преносе младој читалачкој публици. На овај се начин даје могућност свим читаоцима да се лакше идентификују са ликовима што у коначници доводи до бољег разумевања различитих перспектива и до природније емпатије. Иако су мрави представљени као колектив, јављају се и индивидуалне карактеризације, углавном према једној особини која их издваја у односу на понашање колективног лика (*једна сџара мравица* – саветује да помогну цврчку, *један млади мрав* – буни се на одлуку да помогну цврчку). Неки мрави изостају из колоне да слушају цврчка, други мрави играју док цврчак свира. Карактеризација цврчка је типска, али са неким позитивним одступањима везаним за то да цврчак прихвата своју грешку и одлучује да следеће године ради. Карактеризација мрава је типски позитивна, са појединачним одступањима. Издвајају се две поуке – треба помоћи ономе у невољи (поступак мрава) и треба радити на време (поступак цврчка). Однос према уметности је балансиран – у овој верзији уметност олакшава рад, али се осуђује претеривање цврчка.

Трећа верзија (НПОЖ 2018) представља преведену верзију са шпанског језика у издању Вулкана, што објашњава то да је у овој верзији пол јунака промењен у женски (*Госпођа Мрав, Госпођа Цврчак*). Реч је о двоепизодичној басни, са описаним догађајима у лето и зиму, с кратким освртом на јесен. Ликови су појединачни, генерички именовани. Карактеризација јунакиње *Госпође Мрав* је типска позитивна, она је вредна и самилосна, што је одступање у односу на Езопову варијанту. Карактеризација *Госпође Цврчак* јесте умерено негативна (тражи храну од Госпође Мрав, цело лето игра и пева), а запажа се позитиван помак у развоју њене личности: „Ипак, Госпођа Мрав имала је добро срце и помогла јој је, а Госпођа Цврчак никада више није

⁵ Двоепизодична басна заснива се на принципу паралелизма, који се јавља и у структури народних басни (Перишић 2022: 24; Самарџија 2011: 83; Чутуровић 2014: 38). Уколико се укључи јесен као прелазни период, верзије „Цврчка и мрава” могу се посматрати и као вишепизодичне басне засноване на узрочно-последичној вези (Перишић 2022: 24).

начинила исту грешку” (НПОЖ 2018: 23). Наравоученије је исто као у оригиналу, али имплицитно, пошто Госпођа Цврчак сама увиђа да не треба да понови исту грешку.

Четврта верзија (ЦМ 2013) из едисије *Чийшајмо заједно* доста је слична другој верзији (Манчић 2019). Реч је о двоепизодичној басни у прози (лето и зима, осврт на јесен). Ликови су именовани генерички. Цврчак је појединачни лик, док су мрави дати у облику колективног лика. Мрави су представљени типски позитивно и одређени су као вредни. Мрави упозоравају цврчка да мора да прикупи храну за зиму. Прво одбијају да помогну цврчку, али се потом сажале на њега. Нема индивидуализације у оквиру колективног лика (разлика у односу на верзију број два). Цврчак је приказан умерено негативно, као весели распевани уметник, чија је велика мана лењост, што је експлицитно: „Био једном један цврчак који није волео да ради” (ЦМ 2013: 1). Наравоученије је исто као и у оригиналу, уз модификацију да треба помоћи у невољи. Однос према уметности је исти као и у оригиналу, уметност (свирање на тамбурици) јесте оно што одваја од прикупљања хране. Ипак, пошто мрави на крају играју уз цврчкову свирку, назначено је да уметност може да буде оно што нас крепи у зимским данима и оплемењује дух. Уметност утиче и на образовање јединке, посебно код младе публике којој се басна обраћа, дајући им индиректно назнаке да она профилише њихов музички, а самим тим и уметнички укус.

Пета верзија (ЦМДЈ 2013) јесте двојезична басна „Цврчак и мрав”, која садржи и верзију на енглеском језику. Ради се о једноепизодичној басни, која се фокусира на разговор између цврчка и мрава у зиму. Ликови су појединачни, генерички именовани, мушког пола. Оно што је карактеристично за ову верзију јесте потпуна инверзија вредности у односу на оригинал, иако је њему структурно најсличнија. У овој верзији мрав је представљен изузетно негативно и критикује се његово одбијање да помогне цврчку. Ова верзија цврчка представља као жртву у невољи. Из овога следи и инверзија поуке, па је главно наравоученије да треба помоћи невољнику.

Шеста верзија (Маринковић, Марковић 2019) односи се на басну у стиху, која се налази у оквиру књиге *Вук и седам јарића*. У овој верзији запажа се промена жанра из басне у прози у басну у стиху. У питању је двоепизодична басна (лето и зима, осврт на јесен). Цврчак је појединачни лик, док су мрави представљени колективно, с изузетком малог мрава Манета. Запажа се инверзија вредности у односу на типски лик мрава. Колективни лик мрава, посебно стражара, окарактерисан је изузетно негативно (одбијају да приме гладног и промрзлог цврчка). Из овог колективног лика издваја се

мравић Мане, који доноси цврчку храну. Мравић Мане цени уметност (у тајности пише песме) и зато одлучује да помогне цврчку. Ова верзија нас учи да је присуство уметности изузетно важно за развој емпатије и самилости према ближњем, било кроз музичку уметност, било кроз поезију. Цврчак је представљен као жртва и симбол уметника који страда. Све ово доводи до издвајања нове поуке – уметност је оно што ће спасити свет и оно што чини људе (и мраве) емпатичним и милостивим према ближњем:

Цврчак од среће опет заплака.
„Хвала ти, брате, и част ти свака!
Ти имаш душу и бићеш песник,
Песник доброте, љубави весник”

(Маринковић, Марковић 2019: 47).

Седма верзија представља песму Бранислава Црнчевића „Мрав добра срца”, која не представља трансформацију оригинала већ независно уметничко дело новог жанра. Догађаји представљају епилог оригиналне басне, а фокусирају се на чудно понашање малог мрава доброг срца (који ће у верзији број шест добити и име – Мане). Цврчак је појединачни лик, док су мрави представљени у облику колектива. Колективни лик три милиона и једног мрава представљен је као војнички логор, у коме се тачно знају дужности мрава, време устајања, прања зуба и одласка на посао. Сваког јутра се врши прозивка, и из ње изостаје милостиви мали мрав, који одбија да проговори, љут на остале мраве који су одбили да помогну цврчку. Цврчак је само спољашња мотивација за опис мравље колоније. Поука је у инверзији у односу на оригинал – потребно је помоћи ономе ко је у невољи. Ова верзија има форму загонетне приче, у којој се тек на крају сазнаје разлог због кога је мрав ћутао:

Пре неколико дана – вели – мој је тата
Отерао гладног цврчка са врата.
И, сада, нећу ни да се макнем,
Док не доведете цврчка да са мном руча
Нећу ништа да такнем!

(Радовић 1991: 65, Брана Црнчевић, „Мрав добра срца”)

Осма верзија на коју се кратко осврћемо јесте цртани филм „Цврчак и мравица” из 2022. године. У овој верзији имамо потпуно нови жанр (цртани филм). Ликови цврчка и мрава представљени су колективно, али са јасном карактеризацијом индивидуалних ликова. Цврчци имају и свој бенд, док

мраве предводи мравица Антоанета. Ликови мрава и цврчака представљени су реално, уз истицање врлина и мана чланова обају колектива. Основно наравоученије ове верзије јесте прихватање разлика и развој толеранције. Хрватско Министарство просвете је овај цртани филм уврстило у званична наставна средства у Хрватској, а издало је и посебан приручник за методичку обраду цртаног филма⁶. Видљива промена у овој верзији у односу на оригинал јесте промена пола мравице и именовање јунака (Антоанета, Кет).

Закључак о разматраним верзијама

Када је реч о форми, најчешће се јавља басна у прози (пет примера). Варијација се јавља код басне у стиху, песме и цртаног филма. Док басна у прози и басна у стиху имају исту или сличну структуру, песма и цртани филм представљају нове уметничке жанрове. У вези са структуром доминира двоепизодична басна, са представљањем ситуације у лето и зиму, уз кратки осврт на јесен као прелазни период у коме се цврчку даје последња шанса да ради (пет примера). У два примера приказује се само разговор у току зиме (верзија Доситеја Обрадовића и двојезична верзија). Ликови цврчка и мрава су појединачни (један цврчак и један мрав) (три верзије), лик цврчка је појединачан а мрави су дати као колектив (четири верзије), а у цртаном филму оба лика су колективна. Колективни лик мрава и цврчак као појединац у складу је са животом ових инсеката у природи. Ликови цврчка и мрава традиционално су мушког рода (иако се може сматрати да и није лако распознати њихов род с обзиром да се ради о инсектима). Изузетке представља преведена шпанска верзија, у којој се јављају Госпођа Цврчак и Госпођа Мрав, што се може објаснити и културолошким разликама. У верзији број два (Манчић 2019) јавља се женски лик мудре старе мравице, док се у цртаном филму јављају и женски јунаци, а и насловни лик је мравица Антоанета. Ово одступање у складу је са природом, пошто краљица има водећу улогу у мрављој колонији. Ова промена пола може се објаснити и савременом потребом за репрезентацијом књижевних јунака, видљивом посебно у филмској индустрији. Примећује се и генерацијска диференцијација у неким верзијама (млађи мрави се не слажу са одлуком старије мравице у верзији Манчић 2019). Новитет представља увођење лика малог мрава доброг срца (песма „Мрав доброг срца”) и његова реинтерпретација у лик доброг мрава, мравчета Манета (у верзији Маринковић, Марковић 2019).

⁶ Методички приручник се може преузети бесплатно са следеће адресе: https://drive.google.com/file/d/1PwiEomilBIeHqZ72N_x4njBniLsr033t/view

Ова трансформација и увођење самилосног малог мрава може се третирати као одлика савремених верзија насталих на територији Србије (иако је корпус ограничен да би овај суд био коначан). Запажена је и диференција мрава према социјалном статусу, при чему се издваја лик радника и лик стражара, који су у неким верзијама означени као посебно вредни, односно строги.

Док наведене разлике у структури, односно у спољашњој карактеризацији јунака нису пресудне за поуку приче, разлике у карактеризацији јунака и истицању наравоученија утичу и на радикално другачије тумачење поуке. Мрави су типски означени као позитивни, при чему је њихова главна карактеристика вредноћа (Доситејева верзија, Езопова верзија и Ла Фонтенова верзија). У Езоповој, Ла Фонтеновој и Доситејевој верзији, са становишта приче, оправдано је то што мрав одбија да помогне цврчку. Касније верзије ће овде унети највећу промену, која може ићи или у правцу промене понашања мрава који помаже цврчку (Манчић 2019; НПОЖ 2018; ЦМ 2013; ЦМ 2022, адаптација у издању Ла Фонтенових басни), или у правцу имплицитне или експлицитне критике мрава који не помажу цврчка. Та критика посебно је изражена у варијантама у којима се уводи млади мрав добра срца (Маринковић, Марковић 2019; Радовић 2019). Посебно оштар став и фокус на критици понашања мрава проналазимо у двојезичној басни (ЦМДЈ 2013). Цврчак је уједначено карактерисан у свим варијантама, при чему се његово понашање критикује или изразито (Обрадовић 2003) или умерено, са дозволом да цврчак промени понашање (Манчић 2019; НПОЖ 2018; ЦМ 2013). У другим верзијама цврчак симболише или жртву страдања (песма „Мрав добра срца“), или уметника који страда у време зиме (односно у доба када нема посла) (Маринковић, Марковић 2019). Оно што разликује варијанте јесте и однос према уметности, који је такав да у одређеним верзијама у потпуности мења наравоученије басне: уметност се представља као врхунско начело које ће спасити свет, а два уметника, цврчак и мрав Мане, млади песник, представљена су као једина два позитивна јунака (верзија Маринковић, Марковић 2019). Пошто је наш корпус ограничен, нисмо пронашли пример изразите критике цврчка, који се подсмева мравима због тога што они лети раде.

4. МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ⁷

Смернице које дајемо односе се на завршни аспект анализе басне, који обухвата „усмено изражавање деце подстакнуто басном – дијалогске вежбе, причање, препричавање, описивање”, „стваралачки рад деце” и „интегративне активности” (Цветановић 2013: 105). У почетним етапама методичке обраде басне није пожељно увести метод трансформације јер „додавање превише детаља или чак измена сегмената текста нису добри за рецепцију књижевног дела, јер расипају пажњу посебно код слушања, и касније, анализе басне” (Цветановић 2013: 186).

Овај рад је имао и методички задатак који је у пракси спровела васпитачица Сања Миличић из Предшколске установе „Лане” из Алексинца. Васпитачица је деци задала задатак да напишу своју верзију басне „Цврчак и мрав” и да је изведу у форми која њима највише одговара. Деца су одабрала да начин њиховог приказивања буде позориште сенки. Овакви методички задаци су од изузетног значаја за развој бројних вештина, посебно код млађих ученика. Једна од значајних вештина је развијање креативности. Писање своје верзије басне подстиче децу да користе маштовитост како би створила сопствене ликове, заплет и моралну поуку. Овакви задаци су прилика и за развијање односно побољшавање писмених вештина ученика, али и помоћ приликом разумевања наративне структуре књижевног дела. Кроз процес писања своје верзије басне ученици се наводе на размишљање о моралној поруци коју желе да пренесу. Ово их даље подстиче на дубље разумевање моралних аспеката приче. Размишљање о поруци децу наводи и на развој вештина анализе и интерпретације књижевног дела. Неопходно је да размотри разлоге због којих су ликови поступили на одређен начин и како је њихова одлука утицала на даљи развој фабуле. На овај се начин код деце развија вештина евалуације и побуђује се критичко размишљање и закључивање. На крају, у дигиталном свету у којем одрастају данашња деца, промоција активног читања вредан је допринос овог методичког задатка.

На примеру једног рада детета који има шест година упознајемо се са двоепизодичном басном коју карактерише вокабулар, стил изражавања и

⁷ Више аутора се бавило методичким приступом баснама (за преглед в. Цветановић 2013: 23–25).

мисаони процес који одговара узрасту аутора. Рад обилује једноставним реченицама и директним стилем изражавања попут:

Мрав: Треба да имамо зимницу. Зар ти не правиш зимницу?

Цврчак: Не, никад ми то није пало на памет.

Мрав: Добро. Ђао.

Цврчак: Ђао.

(В. Ђ., шест година)

Овакав стил изражавања има и директан утицај на ефикасност послате поруке, односно на њену лаку разумљивост посебно када на уму имамо публику којој је намењена. Код млађих, а посебно код старијих читалаца једноставан начин изражавања утиче и на емотивни ефекат, односно на реакције публике које карактерише смех и осећај емпатије. Директан стил утиче и на лаку памтљивост, што је важно за млађе читаоце. На овом примеру могуће је анализирати и однос међу ликовима и начин на који они покушавају да реше конфликт. Конфликт се на примеру датих реченица препознаје у односу на различите приступе животу. Мрав предлаже припрему зимнице, што овај лик презентује у светлу освешћености у погледу важности планирања и припреме за будућност, односно мрав је дат као представник обазривих и одговорних јединки. Насупрот мраву, осликан је лик цврчка који уопште не разматра идеју коју је предложио мрав. Он је рефлексивна јединка које уживају у лепоти садашњег тренутка, не размишљајући о неизвесној будућности. Ова ситуација може бити пример како различите особине и приступ могу довести до конфликта. Међутим, ова је слика уједно и опомена о важности емпатије и комуникације и разумевања различитих ставова. Због различитог погледа на свет ствара се конфликтна ситуација. Ликови се не слажу о начину на који се односе према зими. Међутим, ученик нуди једну од могућности за разрешење конфликта у датим околностима. Након кратке размене мишљења ликови се разилазе уз поздрав. Конфликт се у овој конкретној ситуацији не решава, али она може бити пример због чега је овај начин погодан да буде пренесен и у реалан живот ученика. Раздвајање је подсетник да дуготрајно вођење сукоба није начин да се конфликт реши, односно да је понекад паметније и сврсисходније одржавање мира и избегавање дуготрајних деструктивних понашања. Ова порука је важна и због тога што подстиче поштовање различитости и другачијих мишљења у међуљудским односима.

С обзиром на то да нам ученик нуди и наставак басне, јасно је да разилажење у овој епизоди представља привремено решење, односно омогућава

ликовима простор да додатно размисле о својим ставовима и да евентуално промене своје мишљење, то јест да конфликт покушају да реше на конструктивнији начин. Управо се то догађа у моралном расплету приче.

Мрав: Хоћеш ли да будемо пријатељи?

Цврчак: Да! Пристајем!

Мрав: Одлично!

Поред моралне поруке оригиналне верзије басне која се препознаје у горе наведеној слици, на примеру рађања новог пријатељства назире се и порука да је важно помоћи пријатељу у невољи. На овај се начин публика учи да се негативно понашање брже мења уз приступ који карактерише прихватање, разумевање и нуђење помоћи уместо куђења. Ова морална поука важна је уколико узмемо у обзир узраст деце, односно чињеницу да се налазе у процесу формирања својих моралних начела (Миочиновић 2004: 23). Такође, управо је узраст од шест до седам година погодан за развој способности стављања на туђе место, које улази у фазу субјективне или диференциране перспективе („разумем твоју перспективу која је различита од моје”) (Миочиновић 2004: 54).

Снежана Перишић наводи следеће могућности развоја језичког стваралаштва и креативности кроз наставну обраду басне: (а) креативно посматрање; (б) уочавање проблема и односа међу ликовима; (в) уношење промена у басну (*прошири, скрати, промени редослед догађаја, промени наслов басне, промени ликове* итд.); (г) креативно систематизовање; (д) развијање креативне маште и инвентивности (Перишић 2022: 79). Могућност коришћења различитих трансформација у настави басне највише се остварује у оквиру уношења различитих промена у структуру басне и у оквиру подстицаја ученика да сами направе своју верзију басне.

Басне су изузетно погодне и за развој језика. У методичкој литератури истичу се различите игре, као што су *Разговор животиња, Пийај ме, Кажу животињи из басне* (Цветановић 2013: 164). Драматизација се подстиче као адекватан методички поступак, а „суштина драматизације је да се радња и говор ликова из басне дочарају у импровизованом и замишљеном сценском амбијенту” (Цветановић 2013: 165). Позориште сенки и луткарско позориште истичу се као изразито погодни облици драматизације (Цветановић 2013: 165). Блиске драматизацијама јесу и сценске игре, које се односе на „приказивање садржаја басне не држећи се строго самог текста” (Цветановић 2013: 166). На ово се ослања и методички поступак препричавања, посебно препричавања са проширивањем, при чему је „детету омогућено

да унесе нове појединости, нове детаље који објективно не мењају основу приче, него је само надограђују. Додавањем нових епизода, ликова и појединости, тј. проширивањем басне пружамо деци велике могућности да буду креативна” (Цветановић 2013: 167). Поред тога, препоручују се и методички поступци препричавања с променом граматичког лица, стваралачко препричавање по аналогији (према слици, на основу датог почетка басне, на основу краја басне и на основу сажете фабуле) (Цветановић 2013: 168–169). У методичкој литератури истиче се да је басна посебно пријемчива за препричавање проширивањем приче, које подразумева додавање нових детаља који проширују причу, али је не мењају (Цветановић 2013: 172). Зона Мркаљ истиче да ученици могу „дограђивати” причу, како би могли „да покушају да отклоне неразумевање међу актерима басне” (Мркаљ 2011: 124). Ова врста препричавања посебно је погодна за басну „Цврчак и мрав”, која је врло подложна трансформацијама и у популарној култури и комерцијалном издаваштву.

Подстицање ученика на трансформацију сопствених верзија, у којима се задржава примарна поука (*да је рад важан*), уз додатну поуку (*да шреда њомоћи ближњем у невољи*) може довести до развоја „помагачког понашања” код ученика (Божић 2020: 309). Недостатак емпатије према цврчку у оригиналној верзији управо је оно што доводи до емпатијске узнемирености у популарној култури (посебно у верзији „Мрав добра срца”, у верзији Маринковић, Марковић 2018, и у посебној врсти осуде за мраве у испитаној двојезичној басни). Верзије у којима долази до баласираног односа цврчка и мрава, уз претходно тумачење оригинала, могу бити добра методичка надоградња, пошто промовишу развој емпатије, толеранције и заједничког суживота између различитих култура (симболично представљених културама цврчака и мрава у цртаном филму).

4. ЗАКЉУЧАК

У светлу новијих дешавања код нас и у свету, појавила се потреба за истраживањем различитих могућности за развој емпатије и заузимање перспективе другог. Басна, која у себи обједињује дидактичку и естетску природу, показала се као погодно средство за примену емпатијско-етичког приступа књижевном тексту. Рад је у том смислу имао два циља – први је анализа неколико варијанти басне „Цврчак и мрав”, а други је испитивање могућих методичких импликација књижевних трансформација.

Одабрано је осам варијанти басне „Цврчак и мрав” комерцијалних издавача (Креативни центар, Вулкан), уз допуну Ла Фонтеновом верзијом басне, која садржи и методичку адаптацију. Истраживање је спроведено преко анализе садржаја, према следећим критеријумима: појединачни лик – колективни лик, генерички лик – именовани лик, пол јунака, књижевна врста, карактеризација јунака, наравоученије и књижевна врста. Најчешће се срећу једноепизодична и двоепизодична басна, али се јављају и басна у стиху, песма и цртани филм. Ликови могу бити у једнини и множини (цврчак и мрав, цврчак и мрави, цврчци и мрави). Обично су мушког пола, генерички именовани. У неким верзијама се јавља лик мудре старе мравице, а у преведеној шпанској верзији ликови су Госпођа Цврчак и Госпођа Мрав. У цртаном филму главну улогу преузима мравица Антоанета. Ово може бити одраз природе (мрави имају краљицу), али и културолошка промена изазвана потребом да женски јунаци имају већу видљивост у популарним медијима (што укључује и књижевност за децу). Од именованих јунака, издваја се милостиви мравић Мане у верзији Креативног центра. Срећу се и варијације у структури басне, односу према јунацима и у наравоученију. Велике су варијације у погледу оцена поступка мрава у трима „канонским” верзијама (Езопова, Ла Фонтенова и Доситејева), у којима мрави не помажу цврчку. Методички су најоправданије оне адаптиране верзије које садрже промену у поступку мрава, те нуде балансирано двоструко наравоученије – потребно је на време припремити се за зиму и потребно је помоћи ближњем у невољи. Од верзије до верзије разликује се и однос према уметности, па се у неким верзијама она критикује (цврчково свирање је разлог његовог гладовања), а у неким верзијама се уметност истиче као врхунско начело, а њено присуство у басни носи додатно значење да уметност служи за развој емпатије и да је неопходна да бисмо се развили у самилосне чланове друштва.

Други део рада носи методичке импликације, које се односе на стваралачки аспект обраде басне. Омогућити деци да пишу своје верзије басни, односно прича уопште након детаљног упознавања са оригиналом има бројне и важне користи за њихов развој и образовање. Овај процес се не огледа само у креативном изазову за најмлађе ауторе, већ и у драгоцености прилици за учење и развијање бројних вештина и вредности. Кроз писање, деца се не ограничавају само на развој језичких вештина, већ утичу на целокупан когнитивни, емоционални и друштвени развој сопствене личности. Развој критичког мишљења и аналитичких вештина препознаје се у анализи, евалуацији и одабиру моралних порука које ученици желе својом причом да пренесу даље. Такође, током процеса осмишљавања и писања сопствене

басне, деца развијају емоционалну интелигенцију. Кроз осмишљавање својих ликова, ученици истражују различите емоције и уче који су погодни начини за њихово изражавање. Овај процес помаже у развоју емпатије јер деца разумеју и саосећају са ликовима своје приче. Овај једноставан методички задатак лако је интегрисати у наставни процес са циљем постизања веће мотивације и ангажованости код ученика. На овај се начин ствара инспиративно окружење у којем расту емотивно стабилна и здрава деца.

ИЗВОРИ

Ла Фонтен (2021): Жан де ла Фонтен, *Басне*, лектира за 1. разред основне школе, прир. и методичка апаратура др Наташа Станковић Шошо, Београд: Klett.

Манчић (2019): Владимир Манчић, *Цврчак и мрави: љрема Езоју*, илустровао Владимир Манчић, адаптација текста Соња Жикић, Едиција „Вредна кока”, Пирот: Pi-press.

Маринковић, Марковић (2019): Симеон Маринковић, Владислав Марковић, *Вук и седам јарића и грује љриче*, илустровао Тихомир Челановић, Београд: Креативни центар.

НПОЖ (2018): *Најлејше љриче о живојињама (Biblioteca Infantil – Fábulas de Animalitos)*, прев. Бојана Веселиновић, Београд – Нови Сад: Вулкан издаваштво, Ружно паче.

Обрадовић (2003): Доситеј Обрадовић, *Најлејше басне за децу: љо Доситејеву Обрадовићу*, приредили Сава Радовић и Предраг Крстић, Београд: Book Marso.

Радовић (1991): Душан Радовић, *Анџолоџија српске љоезије за децу*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЦМ (2013): *Цврчак и мрав*, препричано према Езоповој басни, Београд: Вулкан издаваштво.

ЦМДЈ (2013): *Cvrčak i mrav i druge priče, The cricket and the ant and other stories*, Beograd: Knjiga komerc.

ЦМ (2022): *Cvrčak i mravica*, dugometražni crtani film, adaptacija priče Darka Bakliže, Zagreb: Cine star.

ЛИТЕРАТУРА

Божић (2020): Снежана Божић, Емпатијско-етички модел читања у настави књижевности, *Књижевна историја*, год. 52, бр. 170, 295–318, <https://doi.org/10.18485/kis.2020.52.170.14>.

Валиман (2011): Nicholas Walliman, *Research Methods: the basics*, Oxon – New York: Routledge.

Ван Бовен и др. (2013): Leaf van Boven, George Loewenstein, David Dunning, Loran F. Nordgren, Changing Places: A Dual Judgment Model of Empathy Gaps in Emotional Perspective Taking, *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 48, 117–171, <https://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/loewenstein/ChangingPlaces.pdf>.

Видовић, Рељац Фајс (2015): Ester Vidović, Emilija Reljac Fajs, Teaching Fables in the Junior Grades of Primary School, *Journal of Elementary Education*, 8(1/2), 133–146, <https://journals.um.si/index.php/education/article/view/420>.

Зиога и др. (2022): Ioanna Zioga, George Kosteletos, Evangelos D. Protopapadakis,

Christos Papageorgiou, Konstantinos Kontoangelos, Charalabos Papageorgiou, The Fox and the Lion: Investigating Associations between Empathy and Emotion Perspective-Taking in Aesop's Fables, *Psychology*, 13, 482–513, <https://doi.org/10.4236/psych.2022.134033>.

Крес, Холм (1998): Susan Cress, Daniel Holm, Developing Empathy through Children's Literature, *Education*, Vol. 120, Issue 3, ERIC, <https://eric.ed.gov/?id=ED427316>.

Миочиновић (2004): Љиљана Миочиновић, *Морални развој и морално васпитање: коинтезивно-развојни процесуи*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Мркаљ (2011): Зона Мркаљ, *На часовима српској језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Николић (2009): Милија Николић, *Методика настава српској језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Перишић (2022): Снежана П. Перишић, *Књижевнојтеоријски и дидактички кометодички процесуи басни у разредној настави*, необјављена докторска дисертација, Врање: Педагошки факултет у Врању.

Поповић (2020): Данијела Поповић, Басна као ризница вриједносних судова – између схваћеног и прихваћеног, *Наша школа*, 2, 125–144.

Самарџија (2011): Снежана Самарџија, *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник.

Цветановић (2013): Зорица Цветановић, *Методичко тумачење басне*, Београд: Учитељски факултет.

Чутовић (2014): Мирјана Чутовић, *Методичка интерпретација басне у млађим разредима основне школе*, необјављена докторска дисертација, Ужице: Учитељски факултет.

Чутовић (2017): Мирјана Чутовић, Басна у функцији развоја ученикових схватања социјалних односа и мотива људског понашања, *Настава и васпитање*, LXVI/2, Београд, Педагошко друштво Србије, Филозофски факултет, 351–365

Чутовић, Миловановић (2017): Мирјана Чутовић, Бошко Миловановић, Теоријско и жанровско разматрање басне, *Зборник радова Училијског факултета*, 11, Ужице: Учитељски факултет, 163–174.

Jelena M. Pavlović Jovanović

University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Scientific Research Center

Ane A. Ferri

Independent researcher
University of Belgrade
Faculty of Philology
PhD Student

LITERARY TRANSFORMATION OF THE FABLE “THE CRICKET AND THE ANT” AND ITS METHODOLOGICAL IMPLICATIONS

Summary: The paper explores different literary transformations of the fable “The Cricket and the Ant” published by several commercial and popular Serbian editors. The corpus consisted of eight different versions of the fable: one-episode and two-episode fables written in prose or in verse, a poem (“Mrav dobra srca” by Brana Crnčević) and a cartoon (“Cvrčak i Mravica”). A collection of La Fontaine’s fables that contains methodological adaptations, edited by Nataša Stanković Šošo, was used as a supplementary source of analysis. The research was carried out by using content analysis, according to the following criteria: genre, gender of the protagonists, individual protagonist as opposed to

collective protagonist, generic protagonist as opposed to named protagonist, characterisation of the protagonists, structure of the fable and the moral of the fable. The analysis has identified variations in genre (fables written in prose, fables written in verse, cartoon), variations that do not affect the structure of the storyline (collective or individual protagonist, gender of the protagonists, one or two episodes), as well as variations that offer different view on art and different moral of the story. Literary transformations have proven to be very fertile ground for the development of moral values and empathy in children, especially through writing their own version of the fable.

Keywords: children's literature, fable, "The Cricket and the Ant", literary transformations, methodology of teaching literature.